

Гевко Віктор Васильович –
кандидат юридичних наук, доцент,
дисциплінарний інспектор Вищої
кваліфікаційної комісії суддів
України

ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАГРОЗ УЧАСНИКАМ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Розглянуто характеристику загроз учасників кримінального провадження.

Ключові слова: суб'єкти кримінального провадження; загроза; безпека.

Рассмотрена характеристика угроз участников криминального осуществления.

Ключевые слова: субъекты криминального осуществления; угроза; безопасность.

Description of threats of participants of criminal realization is considered.

Keywords: sub criminal realization; threat; safety.

Одним із найважливіших чинників досягнення завдань кримінального судочинства є забезпечення умов реалізації своїх процесуальних прав суб'єктами кримінального провадження. Проте створення необхідної як правової, так і дієвої з практичного погляду системи гарантій для вирішення цього питання є завданням не із простих. Воно ускладнено тим, що вказана діяльність розгортається навколо вчиненого злочину, що за визначенням тягне за собою посткримінальні загрози. Цілком природно, що особи, причетні до вчинення злочину, будуть намагатись впливати на процес усіма, доступними їм засобами, щоб уникнути відповідальності. Причому арсенал цих засобів часто є далеким від правового. Типовими об'єктами “впливу” у цьому випадку будуть ті особи, процесуальна діяльність яких загрожує особам, які причетні до вчинення злочину, потенційним розкриттям злочину, швидким, повним і всебічним розслідуванням та об'єктивним розглядом у суді.

Користуючись традиційною класифікацією, можна виділити три групи суб'єктів кримінального провадження, для яких можуть наступати зазначені посткримінальні ризики: 1) особи, які здійснюють процесуальну діяльність; 2) особи, які захищають власні або представлені інтереси у кримінальному провадженні; 3) особи, які залучаються для сприяння у здійсненні кримінального судочинства.

Обов'язком держави у цьому випадку є створення необхідних умов суб'єктам кримінального провадження з тим, щоб мета кримінального судочинства була досягнута і не спотворена впливом суб'єктивних

чинників, а кінцеве рішення суду було законним і справедливим. Така проблема містить в собі два аспекти: 1) правове регулювання цієї сфери правовідносин; 2) організація діяльності органів, на яких буде покладено реалізація правових приписів. Отже, ефективність кримінального судочинства повною мірою буде залежати від стану його правового та організаційного забезпечення.

Термін “забезпечення” має кілька значень: 1) надання чи створення матеріальних засобів; 2) охорона кого-, чого-небудь від небезпеки; 3) гарантування чогось [1, с. 45]. Відповідно до його змісту, йдеться про створення належних матеріально-технічних умов, стану захищеності та надання необхідних гарантій. Інтерес до цього терміна зумовлюється тим, що законодавець вжив його в Законі України “Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві” і яким 13 січня 2000 р. було доповнено старий КПК України. У КПК України також уживається термін “безпека” як предмет забезпечення. Тобто те, що необхідно забезпечити. Безпека – стан, коли кому-, чому-небудь ніщо не загрожує [2, с. 115].

Отже, законодавча конструкція вказаного закону передбачає забезпечення як процедуру, діяльність з досягнення певної мети. І кінцевою метою її є безпека, або іншими словами стан захищеності. Така діяльність буде мати свій сенс тільки тоді, коли відносно до безпеки будуть з’являтися певні загрози.

Термін “загроза” тлумачиться як: 1) груба, зухвала обіцянка заподіяти якесь зло, неприємність; погрожування, нахваляння; 2) оживість або неминучість виникнення чогось небезпечного, прикрого; 3) те, що може заподіяти якесь зло, неприємність; небезпека (синонім – загроза) [1, с. 56–57].

Очевидно, що в кожній конкретній ситуації загроза буде виявлятися по-різному. Вона може бути на рівні уявлень суб’єкта кримінального судочинства, коли певною мірою він може прогнозувати діяльність тих осіб, які вчинили злочин і будуть намагатися перешкоджати розслідуванню чи розгляду справи в суді. В інших випадках це можуть бути реальні дії вказаних осіб, пов’язані з погрозами, попередженнями, вимогами до певної поведінки. Тут має місце суб’єктивне сприйняття існування загрози, яке не завжди співпадає з реальною загрозою. Наприклад, особи, які вирішили позбутися головного свідка, не завжди будуть його про це попереджувати. Але без потрібної інформації не завжди можна правильно оцінити ступінь передбачуваної загрози.

Щодо оцінювання загрози, то це окрема проблема, розв’язання якої потребує значних зусиль. Науковцями ще не розроблено критерії, за якими можна було б оцінити її наявність та ступінь небезпеки. Новий КПК України питання забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, взагалі не регулює. У ч. 1 ст. 52 старого КПК України було зазначено, що право на забезпечення безпеки мають особи у разі наявності *реальної загрози* їх життю, здоров’ю, житлу чи майну. Реальність чи не реальність загрози – оцінювання суб’єктивне. Якщо виходити тільки з наявності погроз, то це, як уже зазначалось, не є тим критерієм, який визначає її справжнє існування, та ступінь небезпеки для

особи, яка потребує охорони. Важливо також звернути увагу на те, що як мінімум, є два суб'єкти оцінювання наявності загрози: 1) особа, проти якої вона спрямована; 2) посадова особа або орган, що приймають рішення про необхідність здійснення заходів безпеки. І, як показує практика, здебільшого воно (оцінювання) у цих суб'єктів суттєво відрізняється, або навіть є діаметрально протилежним. Це лише підтверджує тезу про необхідність напрацювання та визначення в законі об'єктивних критеріїв реальності вказаної загрози, інакше важко розраховувати на адекватні цій ситуації рішення та ефективне забезпечення безпеки.

Значної уваги потребує уточнення об'єкта та предмета можливого посягання у разі загрози. У своїй праці на цю тему науковці В. С. Зеленецький і М. В. Куркін указують, що безпека означає відсутність в цей момент реальної загрози заподіяння *охоронюваним об'єктам, цінностям чи особам (виділ. авт.)* тієї конкретної шкоди, настання якої раніше остерігались [3, с. 24]. У зв'язку з цим детальніше слід зупинитись на охоронюваних об'єктах і цінностях.

В юридичній літературі трапляються різні тлумачення об'єкта захисту. Так, Л. В. Брусніцин об'єкт захисту розуміє як життя, здоров'я, честь, гідність та майно вказаних осіб [4, с. 39]. У ст. 52¹ старого КПК України вітчизняний законодавець визначив його як життя, здоров'я, житло і майно. Та найбільш вдало, на нашу думку, він визначений у працях В. С. Зеленецького і Н. В. Куркіна, які дійшли висновку про поліоб'єктність захисту. Тобто, об'єкт захисту охоплює всі сфери життя і діяльності людини. Предмет же захисту завжди пов'язаний з конкретною особою. І цілком слушною є думка вказаних авторів про те, що предмет захисту визначається відповідно до особистісних цінностей людини [3, с. 31]. Щоправда надалі вони знову ж таки предмет захисту ототожнюють з життям, здоров'ям, честю, гідністю та належним майном [3, с. 33]. Хоча в особистісні цінності можна включити і комплекс суб'єктивних прав особи, перешкодою в реалізації яких може стати її участь у кримінальному судочинстві. Наприклад, у зв'язку з наданням показань у справі, у людини виникають проблеми на роботі, керівництво відстрочує надання житла або відмовляє в підвищенні по посаді, які мали б відбутись за інших обставин.

Але практика формується таким чином, що предмет захисту, передусім, розуміють тільки як життя, здоров'я людини або майно, яким вона володіє. І в цьому криється значна помилка, яка і визначає хибну стратегію і тактику діяльності держави в особі її спеціальних органів із забезпечення безпеки суб'єктів кримінального судочинства. Для кожної конкретної людини це можуть бути свої цінності, об'єкти, які вона боїться втратити понад усе. Наприклад, для бізнесмена, який є "правдивим" свідком у кримінальній справі, найбільшою втратою може бути його бізнес, який можуть знищити впливові особи, наближені до обвинуваченого. Для другого, звільнення його з улюбленої роботи, яке може ініціювати обвинувачений через свої зв'язки серед корумпованих керівників та високопосадовців. Для третього, якість інше заняття, справа, хобі, яких його можуть позбавити через підставних осіб цілком легальними засобами.

Виникає запитання: чи готова держава в особі її органів, які забезпечують безпеку особам, котрі беруть участь у кримінальному судочинстві, до протидії таким загрозам?

Наявний арсенал засобів показує, що ні. Але при цьому слід розуміти, що учасник кримінального провадження в подібних ситуаціях постає перед нелегким вибором. І коли він відчуває незахищеність від подібних загроз, йому важко зробити вибір на користь сумлінного виконання свого процесуального обов'язку.

Розглянути всі можливі випадки виникнення загроз не є реальним. Проте можна класифікувати напрями, за якими ці загрози можуть бути спрямовані. Це, зокрема, і будуть ті найважливіші для людини об'єкти і цінності:

- 1) життя, здоров'я і майно суб'єкта кримінально-процесуальної діяльності, його рідних і близьких;
- 2) сфера діяльності та особистих інтересів суб'єкта кримінально-процесуальної діяльності, його рідних і близьких (робота, бізнес, хобі тощо);
- 3) сфера особистісних та інтимних сторін життя суб'єкта кримінально-процесуальної діяльності, його рідних і близьких.

Варто детальніше зупинитись на характері загроз кожної з названих груп, ґрунтуючись на раніше вже висловленій тезі про те, що реальність загрози не зумовлюється лише фактичною наявністю чи відсутністю погроз або попередження від тих, від кого вона виходить. *Погроза чи попередження є лише способами донесення інформації про існування самої загрози.* Вони можуть бути в тих випадках, коли зацікавлені у справі особи, шляхом донесення суб'єкту кримінального провадження інформації про наявність певної загрози, намагаються справляти на нього психологічний тиск і примусити відмовитись від учинення (чи не вчинення) певних дій, пов'язаних із сумлінним виконанням своїх процесуальних обов'язків. Але загроза може реально існувати і без інформування тих, проти кого вона спрямована.

Класифікувати загрози за їх *об'єктивним існуванням* можна на такі групи: реальні загрози та уявні загрози. За *інформованістю про її існування* можна говорити про відому загрозу чи невідому. Невідома може бути такою, яку можна припускати, чи така, яка ніяким чином не виявляється.

Якщо загроза ніяк не виказується і про неї нічого невідомо, то звісно, ніяких попереджувальних заходів здійснити не можливо. Але, як правило, вона виявляється в певних діях осіб, які бажають вплинути на поведінку учасників кримінального судочинства. Тобто, можна говорити про форми (способи) впливу на осіб, які підлягають захисту. Якщо їх поділити *за правовими наслідками*, то вони складають дві групи: 1) які тягнуть за собою кримінальну або іншу юридичну відповідальність; 2) які не мають ніяких правових наслідків. Спробуємо коротко охарактеризувати кожну з названих груп.

Першу групу умовно можна поділити на діяння, які передбачені КК України, тобто злочини, та які передбачають іншу юридичну

відповідальність (цивільну, адміністративну). З одного боку, таким способом впливу протидіяти легше, тому що особи чиняють протиправні дії та можуть нести за них передбачену законом відповідальність. З другого, такі дії важко доводити, оскільки ті, хто їх учиняє, намагаються робити це приховано, не залишаючи слідів чи свідків. Складність доведення такого впливу підтверджують працівники правоохоронних органів, 62 % яких, зі 180 опитаних, указали на такі труднощі [5, с. 47]. За винятком тих випадків, коли вплив поєднується з учиненням тяжкого злочину. Проблеми доведення дій злочинців або осіб, з ними пов'язаних, зумовлює засоби протидії. Зрозуміло, що обійтись в цьому випадку тільки процесуальними заходами не вдасться. Очевидно мають проводитись певні заходи для виявлення намірів та упередження негативного впливу з боку обвинувачених (підсудних, засуджених) чи наближених до них осіб на суб'єктів кримінального судочинства. Підстави і порядок їх проведення мають бути врегульовані на законодавчому рівні.

Особливо важливим в цьому сенсі є прогнозування та здійснення попереджувальних заходів стосовно безпеки тих учасників кримінального процесу, до яких потенційно існує загроза. Навіть коли вона не виявляється у вигляді погроз чи інших дій.

Досить показовим і сумним прикладом слабкої організації заходів безпеки і відсутності належного прогнозування можливих загроз з боку всіх державних органів, у провадженні яких знаходилась така кримінальна справа, може слугувати вбивство 27 березня 2007 р. російського бізнесмена Максима Курочкина на території Святошинського суду м. Києва.

До речі, у грудні 2007 р. Апеляційний суд м. Києва залишив без змін рішення Святошинського районного суду м. Києва, що виправдав покійного російського бізнесмена. Тобто можна стверджувати, що держава (в особі правоохоронних органів), яка взяла під варту і тим самим обмежила Курочкина свободи, не виконала належним чином свого обов'язку щодо захисту його конституційного права – права на життя (ст. 27 Конституції України “Кожна людина має невід'ємне право на життя”).

Цей приклад яскраво свідчить про недооцінку існуючих загроз, хоча характер справи і прями заяви про загрозу життю від самого Курочкина вказували на їх реальність.

Якщо вести мову про найбільш поширені з названої групи способи впливу на суб'єктів кримінального судочинства, то вони цілком відомі й традиційні. Найчастіше під час розслідування злочинів трапляються погрози. *Погрози бувають різного спрямування*: убивства, побиття, пошкодження чи знищення майна, зґвалтування, поширення конфіденційних відомостей про особу – об'єкта впливу та ін. Вони можуть стосуватися як самих учасників кримінального процесу, так і їх рідних та близьких. *Форми донесення погроз* найрізноманітніші: усне попередження, анонімні телефонні дзвінки, листи, записки, SMS- чи Інтернет-повідомлення тощо. Інколи злочинці або їх поплічники використовують більш витончені прийоми передачі інформації до суб'єктів впливу. Наприклад, довгий час кілька осіб перебувають біля будинку (квартири)

учасника кримінального провадження і ведуть спостереження. Або невідступно супроводжують особу без будь-якого спілкування з нею. Для донесення погрози можуть використовуватись жести, міміка. Особливо це актуально під час проведення слідчих дій, у яких учасник безпосередньо контактує з потенційним джерелом загрози. Наприклад, у ході очної ставки чи впізнання підозрюваних (обвинувачених) може попереджати свідка (потерпілого) непомітними для слідчого жестами, погрозливою посмішкою, поглядом виражати небезпеку, вживати заковдані за змістом, але зрозумілі потенційній жертві слова, речення, згадувати певні імена людей та ін.

Таким чином, можна говорити про конкретні погрози, форми вираження яких можуть бути задокументовані (усна заява, лист, телефонний дзвінок, записка та ін.) і які вже самі собою містять ознаки складу окремого злочину. Наприклад, погроза вбивством (ст. 129 КК України) чи знищення майна (ст. 195 КК України). Але є погрози й неконкретного характеру, які виражені в таких формах, що не передбачають жодної юридичної відповідальності. Наприклад, погрози жестами, мімікою чи поглядом. Таким способом впливу досить важко будь-що протиставити. Очевидно ця проблема має знайти своє розв'язання як у правовій площині, так і у практичній діяльності.

Ще складнішим у плані протидії погрозам є упередження чи нейтралізація впливу на сферу трудової діяльності та особистих інтересів учасників кримінального процесу. "Неприємності", які виникають в осіб у зв'язку з їх участю у кримінальному провадженні, важко пов'язати між собою. Вплив, як правило, відбувається в рамках бюрократичних механізмів, що ускладнюють встановлення дійсної причини негативних наслідків для учасника кримінального процесу, його рідних чи близьких. Такий вплив не несе конкретної загрози життю, здоров'ю чи майну учасника процесу, але є не менш дієвим та ефективним. Та той, на кого він справляється, добре усвідомлює його причини і передбачає наслідки. Тому завжди стоїть перед нелегким вибором: виконанням свого процесуального обов'язку чи забезпеченням особистого інтересу. Ураховуючи відсутність в особи будь-яких, навіть моральних, компенсацій з боку держави за своє сприяння у протистоянні злочинності, не важко спрогнозувати куди схилиться шальки терезів у цьому виборі. Ніяких заохочувальних механізмів щодо сумлінного виконання свого процесуального обов'язку особами, які залучаються до сфери кримінального судочинства, в Україні, на превеликий жаль, не створено. Держава ставиться до залучення особи у сферу кримінального судочинства як до обов'язку останньої перед нею, без належного урахування її особистих інтересів. І це створює ще одну проблему, яку часто стає неможливо розв'язати в рамках практичної діяльності.

Сфера особистісних та інтимних сторін життя людини не регулюється на законодавчому рівні. Це стосунки, які не виходять на рівень публічних. Але недооцінювати вплив через ці сторони життя на учасника кримінального процесу не варто. Тому що для кожної людини вона є

складовою її благополуччя, а значить є впливовим чинником її подальшої долі. Погроза передати дорогій людині учасника процесу компрометуючих його відомостей може суттєво вплинути на поведінку останнього. Але проблема навіть не в тому, що в цю сферу життя людини держава не може втручатись. Проблема в можливості державних органів запобігти такому впливові і мінімізувати для учасника процесу негативні наслідки. Та практика дуже часто обирає такий хибний шлях, що після виконання особою своїх процесуальних обов'язків, вона залишається сама зі своїми проблемами.

Характеристика загроз учасникам кримінального судочинства показує, що розглянуті вище обставини створюють суттєві, інколи неподолані перепони для здійснення правосуддя. Зміна свідками показань, відмова потерпілих від співпраці зі слідством, тиск на спеціалістів, експертів, створює значні перешкоди провадження у справі. Як результат, резонансні справи не доходять до суду, деякі перекваліфіковуються до "смішних" обвинувачень, а інші просто зтягаються провадженням аж до "забуття".

Таким чином, варто констатувати, що посткримінальні загрози учасникам кримінального провадження набувають загрозливих масштабів. Нейтралізація цих негативних впливів може бути досягнута лише професійно підготовленими працівниками правоохоронних органів під час визначення їх статусу, відповідних оперативних заходів і достатньому фінансуванні. Очевидно назріває час, коли необхідно цю проблему розв'язувати в Україні як на законодавчому рівні, так і у практичній площині. У багатьох країнах Європи та США діють урядові програми щодо захисту свідків, на що виділяються кошти. Новий КПК України не буде ефективним без належної організації захисту учасників кримінального провадження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Новий тлумачний словник української мови / В. Яременко, О. Сліпушко. – К. : Вид-во "Аконіт", 2001. – Т. 2.
2. Новий тлумачний словник української мови / В. Яременко, О. Сліпушко. – К. : Вид-во "Аконіт", 2001. – Т. 1.
3. Зеленецький В. С. Обеспечение безопасности субъектов уголовного процесса / В. С. Зеленецкий, Н. В. Куркин. – Х., 2000.
4. Брусницын Л. В. Обеспечение безопасности лиц, содействующих уголовному правосудию: российский, зарубежный и международный опыт XX века (процессуальное исследование) / Брусницын Л. В. – М., 2001.
5. Минеева Г. П. Уголовно-правовая охрана свидетеля и потерпевшего : дис. ... канд. юрид. наук / Минеева Г. П. – М., 1993.